

اهمیت آمارهای کسب و کار حوزه روستایی در اقتصاد

محمد غلامی^{†*}، صمد حکمتی فرید[‡] و مهدی نقی‌خانی[†]

[†] کارشناس پژوهشکده‌ی آمار

[‡] دانشیار و رئیس دانشکده اقتصاد دانشگاه ارومیه

چکیده: فرآوری محصولاتی که از شرکت‌های کشاورزی به دست می‌آیند با توجه به ترتیبات حساب‌های ملی، در فعالیت‌های سایر بخش‌های اقتصادی گنجانده می‌شود. به همین دلیل است که اهمیت فعالیت‌های کشاورزی خارج از بخش تولید اولیه توسط شاخص‌های رسمی اقتصاد ملی به صورت واضح نشان داده نمی‌شود. اگر به این نکته توجه کنیم که کشاورزی ارتباط نزدیکی با بخش‌های بالادستی و پایین‌دستی اقتصادی دارد و توسعه بخش‌های بالادستی و پایین‌دستی اقتصاد مبتنی بر فعالیت‌های کشاورزی است و توسعه ساختاری آن‌ها ارتباط تنگاتنگی با توسعه کشاورزی دارد به این نتیجه می‌رسیم که محدودیت‌های موجود در نحوه ارایه حساب‌های ملی اهمیت واقعی کشاورزی در اقتصاد ملی را نشان نمی‌دهد. در این مقاله تلاش شد تا با تغییر رویکرد سنتی نسبت به حوزه روستا نحوه شکل‌گیری و محاسبه آمارهای اقتصاد روستایی مورد بررسی و بازنگری قرار گیرد. در این مطالعه اقتصاد روستا به بخش‌های بالادست، بخش هسته و بخش پایین‌دست تقسیم و با استفاده از اطلاعات نشر یافته در حوزه اقتصاد روستا اطلاعات بخش کشاورزی در بخش‌های بالادست، بخش هسته و بخش پایین‌دست اقتصاد استخراج گردید. نتایج حاوی این توصیه سیاستی است که دولت جهت تحول بخش کشاورزی نیازمند تغییر دو نوع سیاست‌گذاری در این حوزه است که لازم است هر دو آنها به صورت هم‌زمان دنبال شوند: ۱. تقویت سرمایه‌گذاری هدفمند در زیرساخت‌های روستایی و حمایت از صنایع با محوریت روستا ۲- توجه به مدرن‌سازی رشته فعالیت‌های پایین‌دست اقتصاد روستا بخصوص بخش بازرگانی، توزیع و خدمات.

* نویسنده‌ی عهده‌دار مکاتبات

دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۳۰، پذیرش: ۱۴۰۴/۹/۱۰

واژه‌گان کلیدی: کسب و کار، روستا، کشاورزی، حساب‌های ملی.

۱- مقدمه

حساب‌های ملی اطلاعات ارزشمندی در مورد نحوه شکل‌گیری چارچوب توسعه اقتصادی هر کشور ارایه می‌کند. علاوه بر این، آنها توضیح دهنده آن هستند که چگونه تولید ناخالص داخلی از ریزترین قلم جمع شده و به یک عدد نهایی می‌رسد. واحدهای آماری با این هدف در بخش‌ها و زیربخش‌های مختلف تعریف و تفکیک می‌شوند. در این بخش‌ها، رشته‌فعالیت‌هایی که در فعالیت‌های یکسان یا مشابه فعالیت می‌کنند از یکدیگر متمایز می‌شوند. در ایران واحدهای اقتصادی مرتبط از پایین‌ترین سطح ساختاری کدهای مشخص شده راهنمای طبقه‌بندی رشته فعالیت‌های اقتصادی ویرایش چهارم (ISIC, REV.4) (چهار رقمی) تبعیت می‌کند.

براساس طبقه‌بندی بخش‌های اقتصادی، بخش کشاورزی به صورت کشاورزی، جنگلداری و شیلات و پرورش ماهی تقسیم‌بندی می‌شود. بنابراین، در چارچوب حساب‌های ملی، داده‌های مربوط به کشاورزی تنها اطلاعات مربوط به کشاورزی، دامپروری، شکار تجاری، جنگلداری، شیلات و پرورش ماهی و همچنین خدمات ارائه‌شده در سطوح تولیدات کشاورزی و جنگلداری را شناسایی می‌کند. با این حال، این تنها نشان دهنده تولید اولیه مزارع کشاورزی است و نمی‌تواند کل تاثیرگذاری این بخش در اقتصاد را نشان دهد. به عنوان مثال، این بخش بندی شامل تولید (تجاری) مواد غذایی، کود و ماشین‌آلات کشاورزی نمی‌شود.

فرآوری محصولاتی که از شرکت‌های کشاورزی به دست می‌آیند با توجه به ترتیبات حساب‌های ملی، در فعالیت‌های سایر بخش‌های اقتصادی گنجانده می‌شود. به همین دلیل است که اهمیت فعالیت‌های کشاورزی خارج از بخش تولید اولیه توسط شاخص‌های رسمی اقتصاد ملی به صورت واضح نشان داده نمی‌شود. اگرچه این نکته توجه کنیم که کشاورزی ارتباط نزدیکی با بخش‌های بالادستی و پایین دستی اقتصادی دارد و توسعه بخش‌های بالادستی و پایین دستی اقتصاد مبتنی بر فعالیت‌های کشاورزی است و توسعه ساختاری آن‌ها ارتباط تنگاتنگی با توسعه کشاورزی دارد به این نتیجه می‌رسیم که محدودیت‌های موجود در نحوه ارایه حساب‌های ملی اهمیت واقعی کشاورزی در اقتصاد ملی را نشان نمی‌دهد.

بنابراین ما به دنبال یک رویکرد روش‌شناختی هستیم که با انحراف از رویه‌های رایج حساب‌های ملی، نه تنها اهمیت کشاورزی، بلکه اهمیت کل بخش روستایی شامل بخش‌های مستقیم بالادستی و پایین‌دستی اقتصادی آن را نیز نشان دهد. به منظور تعیین کمیت اهمیت حوزه روستایی در اقتصاد ملی، مفهوم فعلی حساب‌های ملی با کمک شاخص‌های مرتبط مورد بازتعریف قرار خواهد گرفت. برای انجام این کار از آمارهای رسمی موجود استفاده شده و اگر آنها به طور مستقیم قابل استفاده نباشند، در این جا روش‌هایی برای کمی‌سازی و تخمین داده‌ها ارائه می‌شود.

۲- مبانی نظری

۲-۱- کسب و کار حوزه روستایی

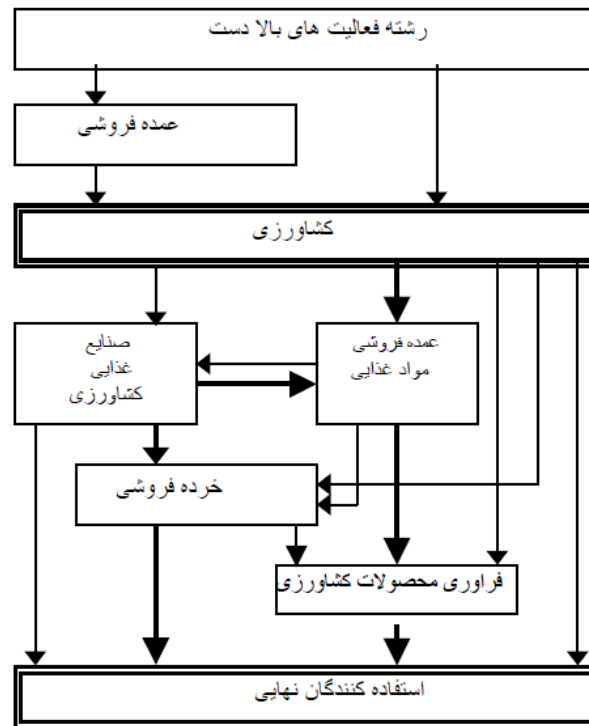
کسب و کار حوزه روستایی اصطلاحی است که در ادبیات مناطق روستایی مورد استفاده قرار می‌گیرد، اما اغلب معانی مختلفی از آن استنباط می‌شود. از یک طرف، این اصطلاح می‌تواند تنها به معنای بخش‌های سودآور بالادست بخش روستایی باشد. از سوی دیگر، این واژه می‌تواند به معنای بخش‌های اقتصادی بالادستی و پایین‌دستی روستایی باشد. در معنای گسترده‌تر کلمه، اصطلاح "کسب و کار حوزه روستایی" می‌تواند به معنای حوزه فعالیت روستای در بخش‌های بالادست و پایین دست باشد.

در این جا لازم است تا تعریف کسب و کار روستایی به صورت دقیق انجام گیرد، به عنوان مثال حتی بخش‌های اقتصادی بالادست حوزه روستا می‌تواند فقط بخش‌هایی را منعکس کند که محصولاتشان را به‌طور خاص در حوزه و محدوده روستا تولید می‌شوند یا محصولات آنها تقریباً به صورت انحصاری در بخش روستایی تولید می‌شود، یا در مفهوم گسترده‌تر آن بخش‌هایی که محصولاتی تولید می‌کنند که در روستا مورد استفاده قرار می‌گیرد. نمونه‌های مورد اول می‌تواند شامل هر محصولی باشد که در حوزه روستایی تولید و ثبت می‌شود، کارگاه‌های مختلف صنعتی که در حوزه روستایی تولید می‌کنند نمونه‌ای از این نوع فعالیت‌ها هستند. در حالت دوم، یعنی محصولاتی که در کشاورزی استفاده می‌شوند بدون اینکه منحصراً برای بخش روستایی تولید شده باشند، مثلاً انرژی و آب یا ابزار و تجهیزات (الکترونیکی) برای استفاده عمومی هستند. در این جا روستا ممکن است خریدار مهم این محصولات باشد، اما معمولاً خریدار اصلی یا تنها گروه هدف نیست.

موارد فوق در مورد بخش پایین دست اقتصاد نیز صادق است. به طور کلی محصولات کشاورزی توسط رشته فعالیت غذایی فرآوری و به اصطلاح به عنوان منابع تجدید پذیر مورد استفاده قرار می‌گیرند. بنابراین، آن بخش‌ها یا زیربخش‌هایی که محصولات کشاورزی را در مناطق غیرغذایی فرآوری می‌کنند نیز می‌توانند زیر مجموعه بخش حوزه روستایی قرار گیرند.

در چارچوب این مقاله، اصطلاح حساب اقتصاد حوزه روستایی به عنوان فعالیت‌های حوزه روستای شامل بخش‌های اقتصادی بالادستی و پایین دستی خاص آن تعریف می‌شود. در این زمینه، بخش‌های بالادستی و پایین دستی اقتصادی می‌تواند همچنین شامل بخش‌هایی شود که اغلب در فعالیت‌های سود محور نیستند، یعنی بخش‌هایی مانند تحقیق و توسعه، بیمه‌های بهداشت یا حوادث کشاورزی و... با توجه به اقتصاد ملی، در این حوزه‌ها ارزش افزوده دارند، بنابراین به نظر می‌رسد که گنجانیدن آنها در بخش حساب حوزه روستایی برای تعیین اهمیت آنها برای اقتصاد ملی دارای توجیه می‌باشد. با این حال، سهم بخش‌های بالادستی که محصولات آنها که در روستا استفاده می‌شود اما به طور خاص برای بخش روستایی تولید نشده‌اند، نیز در این جا مد نظر است. تعریف بخش‌های اقتصادی در این جا به تبعیت از مرکز آمار ایران براساس طبقه بندی آیسیک ویرایش چهارم صورت گرفته است.

شکل زیر تفسیر این مقاله از وابستگی متقابل بین روستا و بخش‌های بالادستی و پایین دستی را نشان می‌دهد. اما باید اضافه کرد که اصطلاح حساب حوزه روستایی که بیش از این مورد تاکید قرار گرفت بر این فرض استوار است که سهم صادرات بخش‌های بالادستی مستقیماً برای بخش کشاورزی تولید نشده است متعلق به سایر بخش‌ها می‌شود و به همین ترتیب، واردات کالاها باید از بخش‌های پایین دستی کسر شود، زیرا کالاهای وارداتی بدون توجه به بخش کشاورزی داخلی به ارزش اقتصاد ملی می‌افزایند.

شکل ۱- روابط بین بخشی اقتصاد روستا

۲-۲- شاخص ها و نحوه تعیین آنها در حساب های ملی

هدف حساب های ملی تجزیه و تحلیل سیاست های توسعه ای، نحوه تولید و سهم بخش ها از ارزش افزوده اقتصاد است. در این زمینه، ارزش تولید و ارزش افزوده ناخالص نشان دهنده شاخص های مهم در توسعه اقتصادی هر کشور هستند. ارزش تولید بر اساس فعالیت های فروش بخش یا رشته فعالیت مشخص می شود و این ارزش به نحوی منعکس کننده فعالیت های اقتصادی است. ارزش افزوده ناخالص نشان می دهد که بخش های مختلف به تولید ناخالص داخلی، یعنی به ارزش محصول تولید شده در کشور چه کمکی کرده اند. تولید ناخالص داخلی از مجموع ارزش ناخالص افزوده شده توسط بخش های

نهادی (به اضافه مالیات بر محصولات و منهای یارانه بر محصولات) تشکیل شده است. علاوه بر این، تعداد افراد شاغل نیز برای حساب های ملی اهمیت دارد. در ایران حساب های ملی در مرکز آمار ایران بر اساس اصول یکسان و مشخص SNA 2008 جمع آوری می شود. مطابق با این قواعد، تعاریف زیر برای ارزش تولید و افراد شاغل سودمند اعمال می شود:

ارزش تولید، شامل ارزش تمام کالاهای تولید شده در دوره حسابداری می شود. افراد شاغل، همه افرادی هستند - شاغل و خوداشتغال - که در محدوده تولید حساب های ملی به فعالیت های تولیدی می پردازند. با کسر مصرف واسطه از ارزش تولید ارزش افزوده ناخالص به دست می آید. ارزش افزوده ناخالص منعکس کننده ارزش ایجاد شده توسط تمام واحدهای درگیر در یک فعالیت تولیدی است و شامل استهلاک هم می شود.

در حساب های ملی ارزش تولید مشروط به بخش مربوطه تعیین می شود، در حالی که SNA بخش ها را به عنوان گروهی از واحدهای نهادی با فعالیت های اقتصادی مشابه تعریف می کند. واحد نهادی به عنوان تصمیم گیرنده اقتصادی مانند شرکت های سهامی، تعاونی ها، سازمان های غیرانتفاعی، عمومی تعریف می شود. شرکت ها یا خانوارهای خصوصی یک واحد نهادی تنها می تواند بخشی از یک بخش را تشکیل دهد. واحدهای نهادی شامل پنج گروه اصلی می شود. شرکتهای سهامی غیر مالی، شرکتهای سهامی مالی، دولت، خانوارهای خصوصی و سازمانهای غیرانتفاعی خصوصی.

ارزش تولید شرکت های سهامی غیر مالی (یعنی بنگاه ها) ناشی از ارزش فروش تولیدات کالاها و خدمات شرکت و همچنین کالاهای تولیدی سایر واحدهای اقتصادی (داخلی و خارجی) به اضافه ارزش تغییرات در ذخایر محصولات نیمه تمام و نهایی تولید به حساب خود به اضافه ارزش دارایی های ثابت تولید شده به حساب خود است.

ارزش تولید موسسات غیرانتفاعی دولتی و خصوصی با افزودن اقلام هزینه ای این واحدها تعیین می شود. برای مثال، محاسبه ارزش تولید مراکز تحقیقاتی از این روش به دست می آید.

طبق نظام حساب های ملی، مصرف واسطه که متغیری ضروری برای محاسبه ارزش افزوده ناخالص به شمار می آید، ارزش کالاها و خدمات مورد استفاده، پردازش یا تبدیل

شده در فرآیند تولید را اندازه گیری می کند. این شامل استفاده از دارایی های ثابت که با کمک استهلاک ها اندازه گیری می شود، نمی شود.

۲-۳- تعریف بخش های بالا دست و پایین دست حوزه روستایی

اقتصاد روستا، دربرگیرنده بخش کشاورزی و همچنین استفاده کنندگان از محصولات و مزایای سرریز به سایر بخش های اقتصاد است. اقتصاد روستایی مجموعه کاملی از فعالیت ها و استفاده از منابعی را شامل می شود که در مسیر کاوش، درک، مدیریت و بهره برداری از محیط روستا، ارزش و منفعتی را برای جامعه ایجاد می کند. از این رو، شامل همه فعالان دولتی و خصوصی درگیر در توسعه، ارائه و استفاده از محصولات و خدمات مرتبط با روستا، تحقیق و توسعه، ساخت و استفاده از زیرساخت های روستایی و دانش علمی تولید شده توسط چنین فعالیت هایی می شود. در نتیجه اقتصاد روستا بسیار فراتر از خود بخش کشاورزی می شود، زیرا شامل تأثیرات فزاینده فراگیر و در حال تغییر (هم کمی و هم کیفی) محصولات، خدمات روستا بر اقتصاد و جامعه است.

از آنجایی که اقتصاد روستایی در طبقه بندی استاندارد بین المللی رشته فعالیت ها به عنوان یک طبقه مجزا در نظر گرفته نمی شود، لذا آمارهای فعالیت های انجام شده در تعریف، پوشش و روش در کشورهای مختلف به صورت کاملاً متفاوتی است و این امر عدم امکان انجام مقایسه های بین المللی را سبب می شود. ساختار داده های اقتصاد روستا بسیار غیرمنسجم بوده و بخش روستایی هنوز برای جمع آوری و گزارش های مداوم از داده هایی که از ارزیابی اثرات اجتماعی و اقتصادی پشتیبانی می کنند، مهیا نشده است. با این حال، پژوهشکده آمار با همکاری معاونت روستایی ریاست جمهوری و مرکز آمار ایران از سال ۱۳۹۳ اقدام به انتشار آمار حوزه روستایی کرده است. همکاری بین سازمانی می تواند نقش کلیدی در بهبود اندازه گیری اقتصاد روستا و تأثیرات گسترده تر آن داشته باشد. پیشرفت جمعی جهت در دسترس بودن داده های بخش فضایی و کیفیت آنها و همچنین تقویت چارچوب های ارزیابی تأثیر برنامه های توسعه روستایی، گام های مهمی به منظور دستیابی به اقتصاد پایدار است. به این منظور و با این هدف که بتوان سنجه اندازه گیری مناسبی برای اقتصاد روستا تعیین کرد، می توان این اقتصاد را به سه جریان تقسیم کرد:

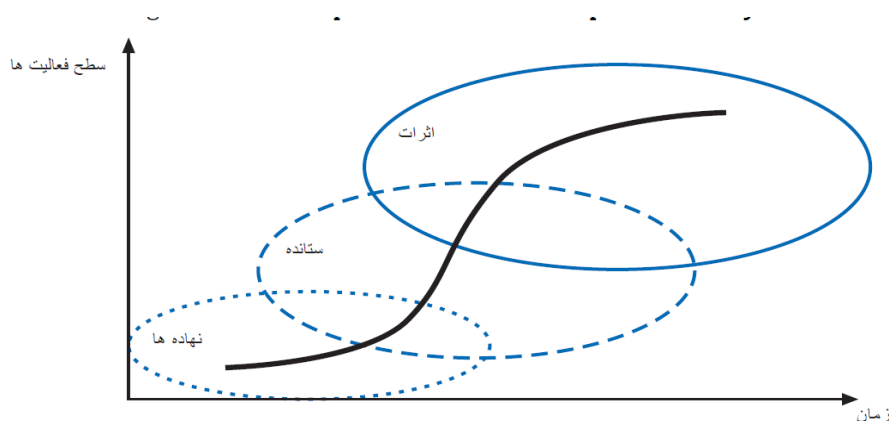
جریان بالادست شامل حوزه‌های تحقیق و توسعه و زیرساخت‌های روستایی است جریان پایین‌دست شامل محصولات و خدماتی است که مستقیماً به محصولات و خدمات تولید شده در محیط روستا وابستگی دارند می‌شود. همچنین بخش پایین دست شامل فعالیت‌هایی می‌شود که نتیجه یا سرریز اقدامات بخش بالادست و کشاورزی محسوب می‌شوند اما برای عملکرد وابسته به آنها نیستند.

روش‌ها و شاخص‌های ارائه شده در مورد اقتصاد روستا در این مطالعه بر مبنای چارچوب منسجم طبقه‌بندی زیر قرار دارد: نهاده‌ها، ستانده‌ها و اثرات. شاخص‌های نهاده‌های اقتصاد روستا شامل عناصر متفاوت و لازم برای توسعه فعالیت‌های روستایی به شمار می‌آید. این مؤلفه‌ها عبارت‌اند از ساختارهای فنی، مالی و اجتماعی که تولید محصولات یا ارائه خدمات از این طریق صورت می‌گیرد.

شاخص‌های مرتبط با ستانده‌های تولید شده در حوزه اقتصاد روستا شامل همه مؤلفه‌های مختلف ستانده (مانند محصولات و خدمات) هستند که در روستا ارائه یا تولید می‌شود. این ستانده‌ها ماهیتی بسیار متفاوت دارند و شامل مواردی از قبیل درآمدهای تجاری بخش، کارگاه‌های تولیدی مستقر در محیط، سرمایه‌گذاری دولت و خصوصی و ... می‌گردد.

شاخص‌های اثرگذاری اقتصاد روستا شامل انواع اثرات اجتماعی - اقتصادی ناشی از توسعه فعالیت‌های روستایی می‌باشد. ایجاد محصولات و خدمات جدید تجاری، افزایش بهره‌وری و کاری در بخش‌های مختلف اقتصادی (مانند کشاورزی، ماهیگیری و حمل و نقل) رشد اقتصادی منطقه‌ای و ملی و کاهش نمونه‌هایی هستند که در این گروه قرار می‌گیرند.

در شکل زیر مراحل مختلف از نهاده‌ها تا اثرات به نمایش در آمده است. البته این یک نمایش نمادین است و اندازه کلی اقتصاد روستا در هر کشور براساس سطح فعالیت‌های آن افزایش می‌یابد: حداقلی از نهاده‌ها مانند میزان سرمایه‌گذاری‌های خصوصی یا دولتی، تامین زیرساخت‌ها، تحقیق و پژوهش و منابع انسانی لازم است تا ستانده تولید شده در محیط روستایی افزایش یابد.

شکل ۲- مسیر توسعه فعالیت‌های حوزه روستایی طی زمان

۲-۴- روش‌های محاسبه شاخص‌های کسب و کار حوزه روستایی

ارزش تولید کسب و کار حوزه روستایی را نمی‌توان از آمارهای رسمی به دست آورد، زیرا در حساب‌های ملی یک بخش اقتصادی با این تعریف تعریف و محاسبه نمی‌شود. در مورد کسب و کار حوزه روستایی، آمارهای رسمی فقط ارزش تولید صنایع غذایی (از جمله فرآوری تنباکو) را برای بخش‌های اقتصادی حساب می‌کند. بنابراین لازم است ارزش تولید سایر واحدهای اقتصادی کسب و کار حوزه روستایی با استفاده شاخص‌های کمکی مشخص شود. روش دیگر در انجام این کار، اولویت بخشی به روشی عملگراییانه برای به دست آوردن داده‌های قابل اعتماد و دقیق است.

ارزش تولید بنگاه‌ها از ارزش فروش کالاها و خدمات ناشی از گردش مالی یک واحد اقتصادی در بازار حاصل می‌شود. علاوه بر این، ارزش سهام و دارایی‌های ثابت تولید شده به حساب خود دچار تغییرات می‌شود. آمارهای رسمی، گردش مالی بیشتر بخش‌هایی را که بخشی از حساب کسب و کار حوزه روستایی را تشکیل می‌دهند، فهرست می‌کند. با این حال، داده‌های مربوط به تغییرات سهام و دارایی‌های ثابت تولید شده به حساب خود در دسترس نبوده و بنابراین نمی‌توان آنها را در نظر گرفت. به همین دلیل است که معمولاً مجموع گردش مالی بخش‌های مربوطه به عنوان رقم برآوردی ارزش تولید استفاده می‌شود. این برآورد باید طوری صورت گیرد که به ارزش واقعی تولید نزدیک باشد. لازم است درباره برخی ویژگی‌های بخش‌های اقتصادی توضیحاتی داده شود.

۲-۴-۱- ارزش تولیدی صنایع غذایی

در طبقه‌بندی آیسیک (صنایع غذایی و فرآوری تنباکو) شامل طبقه‌بندی تولید صنایع غذایی و بخش‌های مربوط است. به منظور محاسبه ارزش تولید و ارزش افزوده ناخالص، تولید مواد غذایی برای حیوانات روستایی به دلیل انتساب به بخش بالادستی کسر می‌شود.

در ایران، آمار صنعت تبدیل از یک سو برای واحدهای محلی و از سوی دیگر برای بخش‌های فعالیت واحدهای محلی فهرست شده است. واحدهای محلی که برای چندین بخش اقتصادی کالا تولید می‌کنند، به اصطلاح واحدهای محلی بخشی از یاکل تولیدشان به بخش‌های اقتصادی نسبت داده می‌شوند که از نظر تعداد پرسنل برای آنها از اهمیت بالایی برخوردار است. بنابراین، واحدهای محلی که فعالیت‌های خود را تغییر می‌دهند به بخش‌های جدید اقتصادی مربوطه نسبت داده می‌شوند. برای تجمیع بخش‌های فعال در واحدهای محلی، باید نتایج واحدهای محلی به بخش‌های مختلف اقتصادی تقسیم شوند.

برای اینکه بتوان فعالیت اقتصادی کارگاه‌های روستایی مرتبط با حوزه روستا را نشان داد، داده‌های آماری - در صورت وجود - به بخش‌های فعالیت واحدهای محلی نسبت داده می‌شود. این بدان معنی است که داده‌های آماری به صورت محدود استفاده می‌شود، زیرا محاسبات دیگر حوزه‌های تجاری احتمالی که مستقیماً با روستا مرتبط نیستند نیز شامل محاسبات می‌شوند.

معمولاً اطلاعات کارگاه‌های بیشتر از ده کارکن در طرح‌های آمارگیری مرکز آمار ایران مورد ثبت قرار می‌گیرد. آمار کارگاه‌های خرد کم‌تر از ۱۰ کارکن در طرح‌های سرشماری کارگاهی یا از شاخص‌های اقتصادی مرتبط برآورد می‌شود.

با این حال، برای کارگاه‌های خرد باید فرض کرد که کل گردش مالی کارگاه‌های روستایی در داخل کشور به صورت تقریب به دست می‌آید، زیرا به دلیل کمبود داده‌ها، محاسبه دقیق امکان‌پذیر نیست.

۲-۴-۲- بخش کشاورزی در طبقه بندی های آیسیک

تفکیک بخش های اقتصادی به طبقه بندی داده های آماری موجود کمک می کند. در ایران، پایین ترین سطح طبقه بندی شامل طبقه بندی های چهار رقمی است. به این معنی که در طبقه بندی چهار رقمی، به عنوان مثال، ساخت ابزار را می توان در گروه ۲۵۹۲ یافت. در مورد تجارت کشاورزی، درجه تجمیع گروه چهار رقمی بسیار بالاست و سهم کشاورزی را به صورت واقعی نشان نمی دهد.

آمار رسمی فقط گردش مالی گروه چهار رقمی را ذکر می کند و گردش مالی زیرشاخه پنج رقمی را نشان نمی دهد. بنابراین، گردش مالی مربوط به ساخت تجهیزات کشاورزی باید با استفاده از ارزش تولید بر اساس نوع کالا، به صورت متفاوت تعیین شود. در این زمینه ارزش کلیه کالاهای اقتصادی تولید شده توسط بخش اقتصادی اضافه شده و به دنبال آن سهم این مبلغ در کل تولید کالاهای بخش اقتصادی محاسبه باید محاسبه شود. این سهم نشان دهنده سهم مربوط به کشاورزی است که می تواند به کسب و کار روستایی نسبت داده شود. با این حال، این محاسبه به صورت نسبی فقط کالاهای تولید شده توسط شرکت هایی با حداقل تعداد ۱۰ کارکن را در نظر می گیرد. در این صورت می توان فرض کرد که سهم مربوط به واحدهای کوچک به صورت متفاوتی تعیین شود.

۲-۴-۳- تعیین سهم ساختمان در حوزه روستایی

آمارهای رسمی، فعالیت های رشته فعالیت ساختمان را نه بر اساس گروه های هدفی که ساختمان ها برای آنها ساخته می شود، بلکه آنها را بر اساس نوع ساخت و ساز، یعنی سازه ها و عمران، مسکونی، غیرمسکونی، راه سازی و غیره دسته بندی می کند. بنابراین، سهم ساختمان های موجود در حوزه روستایی را از طریق ارزش تولید یا گردش مالی بخش های فعال در آن قابل محاسبه نیست.

به همین دلیل است که محاسبات بر اساس داده های مربوط به تشکیل سرمایه ثابت ناخالص فهرست شده توسط گروه های اقتصادی صورت می گیرد. تشکیل سرمایه ثابت ناخالص شامل ساخت (منهای فروش) ساختمان های مسکونی، ساختمان های غیرمسکونی، تجهیزات، حیوانات مزرعه و محصولات کشاورزی (جنگل کاری، تاکستان ها، مزارع میوه و غیره)، کالاهای سرمایه ای نامشهود (مانند حق چاپ،

برنامه‌های رایانه‌ای) و همچنین بهبود قابل توجه زمین و همچنین هزینه های معاملات زمین می باشد.

آمار تشکیل سرمایه ثابت ناخالص همچنین تاسیسات جدید، تجهیزات جدید و سایر تاسیسات و همچنین برای ساختمان های جدید را نشان می دهد. در این زمینه، تاسیسات جدید مجموع تشکیل سرمایه ثابت ناخالص برای تجهیزات جدید و سایر تاسیسات و ساختمان های جدید را در بر می گیرد. محاسبات شامل سرمایه گذاری در تجهیزات نمی شود، زیرا آنها عمدتاً به ماشین آلات، تاسیسات ماشین آلات، وسایل نقلیه و سایر دارایی های ثابت مشهود مربوط می شوند. بنابراین، محاسبات مربوط به کسب و کار حوزه روستایی فقط شامل هزینه سرمایه گذاری ناخالص برای ساختمان های جدید می باشد.

از این رو، سهم کسب و کارها در کل تشکیل سرمایه ثابت شامل سهم آن در ساختمان های جدید می باشد. این سهم نسبی ضریبی را فراهم می کند که در ارزش تولید، ارزش افزوده ناخالص و تعداد کل افراد شاغل در صنعت ساختمان ضرب شده و در نتیجه ارزش های مربوط به کشاورزی را فراهم می کند.

۲-۴-۴- بیمه کسب و کارهای حوزه روستایی

محاسبات در این حوزه شامل داده های بیمه ای به استثنای بیمه های اجتماعی است تا بتوان اطلاعاتی در مورد بیمه های تجاری به دست آورد. این داده ها با کمک ارزش کل تولید بیمه ها ضرب در سهم بخش ها محاسبه می شود. سهم کسب و کارهای حوزه روستایی از نسبت بین نهاده بیمه ها در تولید محصولات و نهاده های کل طیف های تولید حاصل می شود. این ارقام برای تعیین نسبت سهم از جداول داده - ستانده گرفته شده است. با این حال، این جداول تنها در فواصل زمانی طولانی و هرده سال یک بار منتشر می شوند، از این رو محاسبه سهم کسب و کارهای حوزه روستایی بر اساس این فروض صورت می گیرد که تغییرات قابل توجهی در نسبت تعیین شده سال گذشته با اطلاعات منتشر شده در دسترس، وجود ندارد.

۲-۴-۵- خدمات حقوقی و حسابرسی کسب و کارهای حوزه روستایی

به منظور تعیین سهم خدمات حقوقی و حسابرسی کسب و کارهای حوزه روستایی، فرض شده است که خدمات حقوقی و حسابرسی با سهم آنها در اقتصاد ملی مطابقت دارد. سپس این سهم در گردش کل بخش خدمات حقوقی و حسابرسی مالیاتی ضرب شد تا ارزش تولید برای خدمات حقوقی و حسابرسی کشاورزی به دست آید. از آن جایی که خدمات حقوقی و حسابرسی به صراحت در جداول داده - ستانده ذکر نشده است، نمی‌توان ارزش تولید را به همان روشی که بیمه‌های کشاورزی محاسبه می‌شود، محاسبه کرد.

۲-۴-۶- ارزش تولید تحقیقات کشاورزی

ارزش تولید تحقیقات کشاورزی با کمک ارقام هزینه‌ای و با استفاده از مخارج بخش دولتی برای مؤسسات علمی خود تعیین می‌شود. این ارقام همچنین شامل دانشگاه‌ها و همچنین مراکز تحقیقاتی و مربوط به علوم کشاورزی، جنگل‌داری و تغذیه و همچنین مسائل دامپزشکی است.

۲-۴-۷- در نظر گرفتن سهم صادرات و واردات

سهم صادرات از بخش‌های بالادستی با محاسبه متناسبی از کل گردش مالی با توجه به فروش داخلی که در آمار مربوطه درج شده است، باید کسر گردد. به همین ترتیب، سهم واردات باید از بخش‌های پایین دستی اقتصادی کسر شود. این امر تا آنجا که به صنایع غذایی مربوط می‌شود (از جمله فراوری تنباکو) امکان‌پذیر نمی‌باشد. اما برای بخش عمده فروشی مواد غذایی سهم واردات از گردش مالی می‌تواند کسر گردد. سهم واردات و صادرات مربوطه در گردش مالی نیز به عنوان ضرایبی برای محاسبه ارزش افزوده ناخالص و تعداد افراد شاغل برای رسیدن به سهمی که فقط به فعالیت‌های داخلی مربوط می‌شود، استفاده خواهد شد.

۳- محاسبه ارزش افزوده ناخالص برای کسب و کارهای حوزه روستایی

محاسبه ارزش افزوده ناخالص برای مشاغل کشاورزی از یک سو با هدف کاهش محاسبات و از سوی دیگر کسب داده‌های دقیق صورت می‌گیرد. هر دو این اهداف منوط به در دسترس بودن داده‌ها هستند. به طور کلی نکاتی که در مورد محاسبه ارزش تولید بیان شد، در مورد محاسبه ارزش افزوده ناخالص نیز صدق می‌کند، زیرا معمولاً از منابع آماری مشابه استفاده می‌شود و ضرایب مربوط به کسب و کارهای حوزه روستایی که به تعیین ارزش تولید کمک می‌کند، برای محاسبه استفاده می‌شود.

علاوه بر این، در مورد محاسبه ارزش افزوده ناخالص باید به ویژگی‌های زیر اشاره کرد:

الف - سهم کشاورزی با استفاده از جداول داده- ستانده

جداول داده- ستانده نمایشی از جریان کالاها و پیوندهای تولیدی اقتصاد ملی ارائه می‌دهد. این اطلاعات در محاسبه سهم کشاورزی بیمه‌ها برای تعیین سهم قراردادهای بیمه‌ای منعقد شده برای فعالیت‌های کشاورزی در مقایسه با کلیه قراردادهای بیمه‌ای منعقد شده استفاده شده است. این سهم از نسبت تولید کلیه شرکت‌های بیمه غیرزندگی و نهاده‌های این بخش در بخش کشاورزی حاصل می‌شود. سپس این سهم در ارزش افزوده ناخالص شرکت‌های بیمه ضرب می‌شود. از آنجایی که جداول داده - ستانده به دلیل نیاز به محاسبات فقط در فواصل زمانی طولانی منتشر می‌شوند داده‌های آنها سالانه در دسترس نیست.

ب - اعمال سهم ارزش افزوده ناخالص در ارزش تولید بنگاه‌ها به ارزش تولید بخش‌های فعالیت واحدهای منطقه‌ای

ارقام ارزش تولید و ارزش افزوده ناخالص بنگاه‌های مربوط به بخش کشاورزی معمولاً به صورت طبیعی انتشار می‌شود. با این حال، چنین ارقامی برای بخش‌های فعالیت واحدهای منطقه‌ای و استانی وجود ندارد. بنابراین، شاخص‌های اقتصاد ملی برای بخش‌های فعالیت مربوطه واحدهای منطقه‌ای لازم است تا مورد محاسبه قرار گیرد. این محاسبات ما را قادر می‌سازند تا حدود دقیق‌تری از شاخه‌های کسب‌وکار مرتبط با تجارت کشاورزی حاصل شود. این محاسبه بر اساس سهم نسبی ارزش افزوده ناخالص در ارزش تولید بنگاه‌ها به دست می‌آید. این سهم نسبی در ارزش تولید بخش‌های فعالیت واحدهای منطقه‌ای بخش‌های روستایی ضرب می‌شود.

ج - محاسبه سهم ارزش افزوده ناخالص با کمک داده های مربوط به ساختار هزینه داده های مربوط به ساختار هزینه های یک بخش خاص در صورت وجود، ما را قادر می سازد تا سهم مصرف واسطه از درآمد را حساب کنیم. سهم باقی مانده به سهم ارزش افزوده ناخالص در ارزش تولید مرتبط با بخش منطقه ای واحدها می شود. ضرب این سهم در ارزش تولید منجر به ارزش افزوده ناخالص شعبه های کسب و کار می شود.

۳-۱- تعیین تعداد افراد شاغل در کسب و کار روستایی

افراد شاغل به همه افرادی گفته می شود که یک یا چند شغل دارند، صرف نظر از ساعات هفتگی که واقعاً کار می کنند یا ساعات کار هفتگی آنها که در قرارداد تعیین شده است. برای تعریف افراد شاغل فرقی نمی کند که اشتغال آنها منبع اصلی درآمد باشد یا خیر. اگر فردی چندین شغل داشته باشد فقط یک بار به عنوان شاغل محاسبه می شود و این افراد با بخش اقتصادی که بیشتر زمان کار خود را در آن سپری می کنند گروه بندی می شوند. داده ها ارقام میانگین سالانه را تشکیل می دهند.

۴- ارایه نتایج

کل ارزش افزوده کسب و کارهای حوزه روستایی در سال ۱۳۹۸ معادل رقم ۶/۷۴۳/۸۹۹ میلیارد ریال می شود که معادل ۲۲/۱ درصد از کل ارزش افزوده تولید شده در اقتصاد کشور است. همان طور که در جدول شماره ۱ آمده است سهم کسب و کارهای حوزه روستایی از ۱۶/۹ درصد در سال ۱۳۹۰ به ۲۲/۱ درصد در سال ۱۳۹۸ افزایش یافته است. سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی نیز از ۶/۳ درصد در سال ۱۳۹۰ به تدریج افزایش و به ۹/۵ رسیده است. نتایج نشان دهنده آن است که سهم بخش هسته اصلی روستایی از کسب و کارهای پیرامونی بدون در نظر گرفتن بخش معدن در حدود ۴۰ درصد است. سهم بخش بالادست از کل سهم و کسب کار حوزه روستایی در سال ۱۳۹۸ در حدود ۳۰ درصد و سهم کسب و کارهای پایین دست در حدود ۲۶/۷ درصد است.

جدول ۱- اهمیت اقتصادی بخش کشاورزی و کسب و کارهای حوزه اقتصاد روستایی در ایران، ارقام به میلیارد ریال و درصد

لیزش افزوده										بخش
۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸		
۲۰۹۷۹۹	۳۹۷۳۱۷	۵۵۴۰۵۱	۶۰۳۷۱۳	۵۵۸۰۱۶	۷۳۴۸۰۷	۹۰۴۲۷۱	۱۳۵۹۸۸۲	۲۰۳۹۷۹۸	بخش بالادست بخش کشاورزی بخش پایین دست	
۳۳۷۰۵۸	۵۰۳۷۹۰	۸۰۳۷۷۰	۹۳۹۱۸۸	۱۰۳۱۵۳۳	۱۱۶۵۳۳۰	۱۳۲۴۳۹۲	۱۹۳۴۶۰۸	۲۹۰۱۱۳۴		
۲۳۸۵۴۰	۳۱۷۴۲۸	۴۵۰۸۶۰	۵۳۷۳۴۲	۶۰۳۷۸۲	۷۱۶۶۵۹	۸۷۰۴۹۱	۱۲۳۵۳۱۳	۱۸۰۲۹۱۸		
۸۷۵۳۹۷	۱۳۱۸۵۳۵	۱۸۰۹۱۹۱	۲۰۷۰۲۴۴	۲۱۸۳۳۲۲	۲۱۶۱۹۹۶	۳۰۹۹۰۵۵	۴۵۹۹۷۵۳	۶۷۴۳۸۹۹		
۵,۱۵۹,۹۱۱	۶,۱۶۴,۶۶۵	۹,۱۶۴,۳۹۰	۱۰,۳۹۱,۰۰۰	۱۰,۹۸۳,۷۵۵	۱۳,۰۳۸,۱۲۵	۱۵,۳۸۸,۰۱۳	۲۱,۴۳۲,۹۹۱	۳۰,۵۰۶,۳۱۰		
۶۳	۷۶	۸۸	۹۰	۹۴	۸۹	۸۶	۹۰	۹۵		
۱۶۹	۱۸۳	۱۹۷	۲۰۰	۲۰۱	۲۰۱	۲۰۱	۲۱۱	۲۲۱		
۳۷۴	۴۱۳	۴۳۴	۴۴۹	۴۶۸	۴۴۵	۴۳۷	۴۳۸	۴۳۰		
۳۵۴	۳۲۶	۳۰۷	۲۹۲	۲۵۶	۲۸۱	۲۹۲	۳۰۱	۳۰۲		
۲۷۳	۲۶۰	۲۴۹	۲۶۰	۲۷۷	۲۷۴	۲۸۱	۲۷۱	۲۶۷		

هر دو بخش بالادست و پایین دست برای روستا از اهمیت زیادی برخوردار است، چرا که آینده تحولات توسعه اقتصاد روستایی وابسته به روند تغییرات این دو بخش است. همان طور که مشاهده می شود رقم ارزش افزوده بخش بالادست از ۳۰۹/۷۶۹ میلیارد ریال به رقم ۲/۰۳۹/۷۹۸ میلیارد ریال افزایش پیدا کرده است و علیرغم افزایش رقم جاری سهم آن از ۳۵ درصد به ۳۰ درصد کاهش یافته است. این موضوع نشان دهنده آن است که در طی دهه گذشته روند سرمایه گذاری و شکل گیری کارگاه های تولیدی در این حوزه دچار کاهش شده است. از سویی مشاهده می شود که رقم ارزش افزوده بخش پایین دست از رقم ۲۳۸/۵۴۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۹۰ به رقم ۱/۸۰۲/۹۶۸ میلیارد ریال افزایش پیدا کرده است. در این جا ما شاهد آن هستیم که سهم بخش پایین دست حوزه روستایی علی رغم نوسانات ناچیزی که طی دهه اخیر داشته است همچنان در ۲۷ درصد ثابت باقی مانده است. این موضوع نشان دهنده آن است که ساختار توزیع و بخش های خدماتی مرتبط با حوزه روستایی در طی ده سال گذشته تغییر نکرده و پیشرفت های صورت گرفته در حوزه های دیگر اقتصادی همانند بخش دیجیتال نتوانسته است در این بخش نفوذ کند.

۵- نتیجه گیری

اقتصاد روستا و فعالیت هایی که در این حوزه رخ می دهد اهمیت زیادی در بحث های توسعه اقتصادی دارد و تحولاتی که در این حوزه رخ می دهد می تواند برای اقتصاد هر کشوری نقش تعیین کننده ای ایفا کند. تاکنون به حوزه روستایی از جنبه نظر زنجیره ارزش و تقسیم بندی آن به بخش های بالادستی و پایین دستی توجه نشده است. ارزش تولید کسب و کار حوزه روستایی را نمی توان از آمارهای رسمی به دست آورد، زیرا در حساب های ملی یک بخش اقتصادی با این تعریف تعریف و محاسبه نمی شود. در مورد کسب و کار حوزه روستایی، آمارهای رسمی فقط ارزش تولید صنایع غذایی (از جمله فرآوری تنباکو) را برای بخش های اقتصادی حساب می کند. بنابراین لازم است ارزش تولید سایر واحدهای اقتصادی کسب و کار حوزه روستایی با استفاده شاخص های کمکی مشخص شود. روش دیگر در انجام این کار، اولویت بخشی به فعالیت های انجام شده به روشی عمل گرایانه برای به دست آوردن داده های قابل اعتماد و دقیق است.

در این جا تلاش شد تا روش های استخراج آمار حوزه روستایی از آمارهای انتشار یافته رسمی نشان داده شود و تلاش شد تا همراه با نمایش مشکلات موجود در محاسبه اطلاعات این بخش روش هایی برای رفع این مشکلات ارایه گردد. به همین دلیل در این جا سه روش محاسباتی زیر برای دستیابی و استخراج از اطلاعات انتشار یافته پیشنهاد گردید:

الف - سهم کشاورزی با استفاده از جداول داده - ستانده

ب - اعمال سهم ارزش افزوده ناخالص در ارزش تولید بنگاه ها به ارزش تولید بخش های فعالیت واحدهای منطقه ای

ج - محاسبه سهم ارزش افزوده ناخالص با کمک داده های مربوط به ساختار هزینه

در این مطالعه اقتصاد روستا به بخش های بالادست، بخش هسته و بخش پایین دست تقسیم شده است. مقاله با استفاده از اطلاعات موجود انتشار یافته در حوزه اقتصاد روستا اقدام به استخراج اطلاعات بخش کشاورزی در بخش های بالادست، بخش هسته و بخش پایین دست اقتصاد کرده است. نتایج حاصل نشان می دهد که بخش های بالادست و پایین دست حوزه روستایی نیازمند توجه خاصی هستند و دهه ها سرمایه گذاری نتوانسته است تغییر محسوسی در این بخش به وجود آورد. آمار بخش بالادست در ده سال گذشته نشان دهنده آن است که سهم این بخش از اقتصاد روستایی دچار کاهش شده است. بررسی نتایج در بخش پایین دست حوزه روستایی نیز نشان از عدم تغییر آن طی یک دهه گذشته دارد. این موضوع نشان دهنده آن است که فعالیت های پایین دست به نحوی از تغییرات دنیای اطراف خود چندان تاثیر نپذیرفته است. بررسی اطلاعات کسب شده از جدول ۱ حاوی این توصیه سیاستی است که دولت جهت تحول بخش کشاورزی نیازمند تغییر دو نوع سیاست گذاری است که لازم است هردو آنها به صورت هم زمان دنبال شوند:

۱. تقویت سرمایه گذاری هدفمند در زیرساخت های روستایی و حمایت از صنایع با محوریت روستا ۲- توجه به مدرن سازی رشته فعالیت های پایین دست اقتصاد روستا بخصوص در بخش بازرگانی، توزیع و خدمات.

مرجع ها

- [۱] پژوهشکده آمار (۱۴۰۲). اقتصاد روستایی ایران حساب تولید بخش های اقتصاد در حوزه روستایی سال های ۱۳۹۸-۱۳۹۰.

- [۲] دفتر آماری سازمان ملل (۱۳۹۵). سیستم حساب های ملی ۲۰۰۸، مرکز آمار ایران.
- [3] AAEA (1972). Our obsolete data systems: new directions and opportunities (American Statistical Association - American Agricultural Economics Association Joint Committee on Agricultural Statistics). American Journal of Agricultural Economics. 54, 867-80.
- [4] Arrow, K.J. (1974). Organisation and Information. In The Limits of Organization, W. W. Norton, New York.
- [5] Bonnen, J.T. (1975). Improving Information on Agriculture and Rural Life. American Journal of Agricultural Economics, 57, 735-63.
- [6] Bonnen, J.T. (1977). Assessment of the Current Agricultural Data Base: an Information System Approach. In "A Survey of Agricultural Economics Literature - Vol. 2. Quantitative Methods in Agricultural Economics, 1940s to 1970s", (L. R. Martin, ed.). University of Minnesota Press, Minneapolis.
- [7] Brackstone, G. (1999). Managing Data Quality in a Statistical Agency, Statistics Canada, Survey Methodology, Catalogue No. 12-001-XPB, Statistics Canada, Ottawa.
- [8] Carlin, T.A. and Handy, C R. (1974). Concepts of the Agricultural Economy and Economic Accounting. American Journal of Agricultural Economics, 964-75.
- [9] de Vries, W.F.M. (1998). How are we doing? Performance indicators for national statistical systems. Netherlands Official Statistics, 13, 5-13.
- [10] Elvers, E. and Rosen, B. (1998). Quality concepts for official statistics. In "Encyclopaedia of Statistical Sciences, update volume 3", pp. 621-29. Wiley-Interscience, New York.

- [11] Eurostat (1995). Manual on the Total Income of Agricultural Households (Rev.1). Theme 5 Series E. Eurostat, Luxembourg.
- [12] Eurostat (1997a). Manual on the Economic Accounts for Agriculture and Forestry (Rev.1), Eurostat, Luxembourg.
- [13] Eurostat (1997b). Towards a new generation of agricultural statistics: user needs Symposium. Draft report on Symposium of 27 October 1997, Eurostat, Luxembourg.
- [14] https://www.amar.org.ir/Portals/0/PropertyAgent/461/Files/9168/IO_1390_v2.xl 1390 جداول داده ستانده
- [15] https://www.amar.org.ir/Portals/0/PropertyAgent/461/Files/6673/AnnualAccounts_1370-1399_base1390_BL.xlsx ، حساب های ملی ایران ، مرکز آمار

محمد غلامی

دانشجوی دکتری توسعه اقتصادی و کارشناس پژوهشکده آمار
تهران، فاطمی، خیابان باباطاهر، خیابان فکوری، ساختمان شماره ۱۴۵، پژوهشکده‌ی آمار.
رایانشانی: mohgholami@gmail.com

صمد حکمتی فرید

دکترای اقتصاد و دانشیار و رئیس دانشکده اقتصاد دانشگاه ارومیه
استان آذربایجان غربی، ارومیه، دانشگاه ارومیه، دانشکده اقتصاد.
رایانشانی: s.hekmati@urmia.ac.ir

مهدی نقی‌خانی

دکترای علوم‌شناختی روانشناسی و کارشناس پژوهشکده آمار
تهران، فاطمی، خیابان باباطاهر، خیابان فکوری، ساختمان شماره ۱۴۵، پژوهشکده‌ی آمار.
رایانشانی: naghikhani.m@gmail.com